

UOT-811.512.162

Səhifə: 30-38

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2026.1.30>

Fizuli Mustafayev
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu,
filologiya elmləri doktoru
mustafayev.fizuli8@gmail.com

KİNO DİLİNDƏ YANAŞMA ƏLAQƏSİ

XÜLASƏ

Məqalə kino dilində yanaşma əlaqəsinə həsr olunur. Yanaşma əlaqəsinin yaranması üçün heç bir formal qrammatik vasitə iştirak etmir. Məqalədə verilmiş izaha görə tabelilik əlaqəli söz birləşmələrini əmələ gətirən sözlər arasında ancaq üç növ əlaqə qeyd edilir. Bunlardan ikisinin formal əlaməti vardır, birinin isə belə əlaməti yoxdur.

Məqalədə qeyd edilir ki, yanaşma əlaqəsi əsasında yaranmış birləşmələrin tabe olan tərəfi isə yanaşılan söz kimi qeyd edilir. Məlum olur ki, kino dilində yanaşan söz əvvəlcə, yanaşılan söz isə sonra gəlir. Aparılan tədqiqata görə yanaşma əlaqəsində plan sözlərin bir-birindən çox uzaqda durduğunu, onların arxasına başqa sözlərin daxil olduğu hər təsadüfdə müşahidə edilir.

Məqalədə yanaşma əlaqəsinin iki növündən danışılır. Tam yanaşma, tam olmayan yanaşma. Kino dilində tam yanaşma əlaqəsində olan sözlərin də yanaşma cəhətdən xüsusiyyətləri və fərqləri vardır. Tam olmayan yanaşma ilə bağlı hissədə isə başqa bir fikir söylənilir. Məqalədə göstərilir ki, yanaşan sözlə yanaşılan söz arasına müxtəlif sözlər daxil olur və bunlar arasına müxtəlif sözlər daxil ola bilər. Araya daxil olan bu sözlər yanaşma əlaqəli birləşmənin ikinci tərəfi ilə yanaşma əlaqəsində deyil, başqa əlaqədə olur. Məqalədən məlum olur ki, kino dilində yanaşma əlaqəsinin həddləri çox genişdir. Burada yanaşma əlaqəsi müxtəlif nitq hissələrindən olan sözlər arasında özünü göstərir.

Məqalənin ərsəyə gəlməsi üçün kifayət qədər elmi-bədii əsərlər, monoqrafiyalardan və kinofilmlərdən istifadə edilmişdir.

Açar sözlər: əlaqə, tabelilik, dilçilik, söz, uzlaşma, idarə, qrammatik birləşmə.

Giriş: Kino dilində yanaşma əlaqəsinin yaranması üçün heç bir formal-qrammatik vasitə iştirak etmir. Məsələn, *yaxşı kitab* birləşməsindəki sözlər arasında yanaşma əlaqəsi vardır. Burada *yaxşı* sözü yanaşma əlaqəsi ilə *kitab* sözünə əlavə olunmuşdur. Göründüyü kimi, burada yanaşma əlaqəsinə bildiren heç bir şəkli əlamət yoxdur. Buna görə yanaşma əlaqəsinə belə bir tərif verilir: tabelilik əlaqəsində olan iki söz arasında uzlaşma və idarə əlaqələri yoxdursa, bu sözlərin əlaqəsi yanaşmadır. Yanaşma əlaqəsinin belə izahı ona əsaslanır ki, tabelilik əlaqəli söz birləşmələrini əmələ gətirən sözlər arasında ancaq üç növ əlaqə qeyd edilir. Bunlardan ikisinin formal əlaməti vardır, birinin isə belə əlaməti yoxdur. Əgər belə sözlər arasında dördüncü əlaqə yoxdursa, bu halda uzlaşma və idarənin olmadığı yerdə yanaşma əlaqəsinin varlığı zəruridir. Buna görə də yuxarıdakı tərif yanaşma əlaqəsinə müəyyənləşdirmək üçün kifayətləndiricidir.

Rus dilçi alimlərin kino dili haqqında yazdıqları əsərlərdə “yanaşma” xüsusi qrammatik əlaqə növü kimi nisbətən sonralar qeyd edilmişdir. Bu əlaqə əvvəllər uzlaşma əlaqəsinə daxil edilmiş, ilk dəfə olaraq F.İ. Buslayev praktik olaraq bu əlaqəni uzlaşma əlaqəsindən ayırmış, lakin ona ad verməmişdir. Bundan sonra yanaşma ayrıca bir əlaqə növü kimi müəyyənləşmiş və nəhayət, “A.A. Potyebnya, onun ardınca isə D.N. Ovsyaniko-Kulikovski və A.M. Peşkovski onu “yanaşma” adı ilə qeyd etmişdir” [1, s.172].

Kino dilində yanaşma əlaqəsindən çox istifadə olunur.

“Haqverdiyev: – Əhsən uşaqlar, yaxşı oxudunuz. Artıq axşam yavaş-yavaş araya gəldi, gün qüruba yaxınlaşdı...”

Uşaqlardan biri: – Üzeyir heç oxumadı...”

Haqverdiyev: – Hə Üzeyir doğrudan da oxumadı”.

[“Üzeyir ömrü”].

“Qərib: – Bəlkə yuxudayam? *Bəxt ulduzu, əcinnələr ölkəsi, var-dövlət...* Yox, yuxu deyil... *Gurultu qopur, göy guruldayır, şimşək çaxır, alov püskürə-püskürə aralanır. Çovğun qopur, ağaclar əsir, heyvanlar qaçıdır...*”

[“Qərib cinlər diyarında”]

Müxtəlif filmlərdən götürülmüş bu parçalarda olan bir çox sözlər yanaşma əlaqəsi ilə bir-birinə bağlanmışdır.

Yanaşma əlaqəsi əsasında yaranmış birləşmələrin tabe olan tərəfi yanaşan, tabe edən tərəfi isə yanaşılan söz kimi qeyd edilir. Azərbaycan dilində yanaşan söz əvvəlcə, yanaşılan söz isə sonra gəlir.

“*Bəzi dillərdə yanaşma əlaqəsinin əhatəsi genişdir. Bu xüsusiyyət Azərbaycan dilində də belədir. Azərbaycan dilində nitq hissələrinin qrammatik cəhətdən zəif formalaşması, təyin yerində işlənən sözlərin dəyişməzliyi, onların aid olduqları sözlərlə qrammatik cəhətdən uyğunlaşmaması nəticəsində yanaşma əlaqəsinin əhatə dairəsi genişlənir*”. [2, s.15]

Kino dilində sözlərin yanaşması – yanaşı işlənməsi əsas götürülür: *gözəl insan, sarı don, çılpaq budaq, boz səma, dirənib durmaq* birləşmələrində olduğu kimi. Bu əlaqənin “Yanaşma” adlandırılması da elə bununla əlaqədardır. Lakin bu heç də o demək deyildir ki, yanaşma əlaqəli sözlər həmişə yanaşı işlənməlidir, onların arasına başqa sözlər daxil ola bilməz. Dilimizdə yanaşma əlaqəsində olan sözlərin bir-birindən çox uzaqda durduğunu, onların arasına başqa sözlərin daxil olduğunu hər təsadüfdə müşahidə edirik.

“Xalid: – Mən çox yekəyəm də. Sınıfda də nəyə toxunuramsa, düşür, sınır. Odur ki, utandığımndan *axşam məktəbdən evə qayıtmaq* istəmirəm”.

[“Dərs”]

“Dursun: – Sakit ol və mənə hər şeyi olduğu kimi danış. Saatlığın harasındansa?”

Səməd: – Dəmir yol stansiyasından.

Dursun: – Hərdən *təbiətin gözəlliyini seyr etmək* istəyirsənmi?”

[“Arxada qalmış gələcək”]

“Müsyö Düpon: – O nə gözəl hədiyyədir. Sağ olun knyaz. *Kitabları dönə-dönə oxumaq* lazımdır.

Fətəli: – Xasay xan, o nə kitab idi, Müsyö Düponu sevindirdi?”

[“Sabahın elçisi”]

Bu xüsusiyyətləri nəzərə alıb yanaşma əlaqəsinin iki növünü qeyd etmək olar: 1) tam yanaşma; 2) tam olmayan yanaşma.

1. *Tam yanaşma*. Bu elə yanaşmadır ki, burada əlaqədar olan sözlər arasına heç bir söz girə bilmir, ya da bunlar arasına elə sözlər daxil ola bilir ki, onlar da tabeədar sözlə yanaşma əlaqəsi saxlasınlar.

“II əsgər: – Hə, pis olmazdı. *Gəzməli yerlər* çoxdur.

Hacı: – Yox, mən ömrümdə dapros eləməmişəm”.

[“Sarı gəlin”]

“Tahir: – Sən komplimenti sevirsen? Məsələn, *maraqlı kitablar* çox oxuyursan...”

Nərmin: – Xeyr, indi kitab oxuyan var ki...”

[“Yalan”].

Məsələn, *gəzməli yerlər, maraqlı kitablar* birləşmələrinin tərəfləri arasındakı əlaqə tam yanaşmadır. Bu birləşmələrin tərəfləri arasına heç bir söz daxil ola bilmir. Belə sözlər tabe olduqları sözlərdən ancaq o zaman ayrı düşə bilir ki, onların arasına girən sözlər də onlarla eyni tipli olsun. Məsələn, *maraqlı və mənalı kitablar, gəzməli və yaşamalı yerlər, gözəl yaşıl bağlar*. Bu birləşmələr arasında olan *mənalı, yaşamalı və yaşıl* sözləri də *maraqlı, gəzməli və gözəl* sözləri kimi *kitablar, yerlər, bağlar* sözləri ilə tam yanaşma əlaqəsindədir. Bunlar da öz növbələrində *mənalı kitablar, yaşamalı yerlər, yaşıl bağlar* birləşmələrini əmələ gətirmişdir.

Kino dilində tam yanaşma əlaqəsində olan sözlərin də yanaşma cəhətdən xüsusiyyətləri və fərqləri vardır. Məsələn, *yaxşı kitab* birləşməsi ilə beş kitab birləşməsinin tərəfləri arasındakı

yanaşmanın nisbəti eyni deyildir; bunlardan birincisində yanaşma daha qüvvətli, ikincisində ona nisbətən zəifdir.

Bunlar göstərir ki, “...tam yanaşmanın özündə yanaşan sözlərin yanaşma nisbəti müxtəlif olur. Eyni sözə aid bir neçə yanaşan söz olduqda bunlardan biri daha yaxın, digəri isə nisbətən uzaqda olur, buna baxmayaraq onların hamısının əlaqəsi tam yanaşma əlaqəsi hesab olunur, çünki bunlar arasına tabeəddi sözlə yanaşma əlaqəsində ola bilməyən sözlər daxil ola bilmir. Məsələn, həmin beş kitab deyə bildiyimiz halda, beş həmin kitab deyə bilmirik, belə desək, uyğunsuzluq meydana çıxar və fikir anlaşılmaz”. [3, s.32]

Tam yanaşma əlaqəsində olan sözlərin belə düzülüşü, onlar arasına başqa əlaqəli sözlərin daxil ola bilməməsi dilin daxili inkişaf qanunlarından doğan, onun qrammatik quruluşu ilə bağlı olan bir hadisədir.

“Tam yanaşma əlaqəsi öz mahiyyəti cəhətindən də, əhatə dairəsi cəhətindən də dilimizdə əsas yer tutur”. [4, 52] Kino dilində yanaşma əlaqəsi əksəriyyətlə tam yanaşma kimi çıxış edir.

2. *Tam olmayan yanaşma.* Burada yanaşan sözlə yanaşılan söz arasına müxtəlif sözlər daxil olur və yaxud bunlar arasına müxtəlif sözlər daxil ola bilər. Araya daxil olan bu sözlər yanaşma əlaqəli birləşmənin ikinci tərəfi ilə yanaşma əlaqəsində deyil, başqa əlaqədə olur.

“General qubernator Nakaşidze: – Arkadi Semyonoviç, əlimi sizdən üzümüsdüm. Doğrudan da sənin gözlərin üstündə yavaş-yavaş nazik bir kül təbəqəsi əmələ gəlirdi. Sən həmişə yığıncaqlardan qaçır, öz hərəkətlərinlə ailənə ziyan toxundura biləcəyindən ehtiyat edirdin”.

“Qaçaq Nəni” bədii film. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 1980.

“Kapitan: – Yaxşı, dayan, kruqom! Xülasə, Olya bir ildə Tahir ağadan beş yüz min manat pul və bundan başqa əlavə baxşayıqlar cəmləmişdi”.

[“Kapitanın xəzinəsi”]

“Leyla: Yox, belə olmaz. Valideynlərim nə deyər?”

Eldar: – İndi siz özünüz fikirləşin, onlar heç nə bilməyəcək”.

[“Məhkumların cənnəti”].

Bu cümlələrdəki *yavaş-yavaş, həmişə, bir ildə, indi* sözləri ilə *əmələ gəlirdi, qaçır, cəmləmişdi, fikirləşin* sözləri arasında yanaşma əlaqəsi vardır. Lakin, göründüyü kimi, tam yanaşmadan fərqli olaraq, bu sözlər bir-birinin yanında gəlməmişdir; bunların arasına bir sıra başqa sözlər də daxil olmuşdur. Həm də araya girən həmin sözlər müxtəlif birləşmələr əmələ gətirə bilər ki, bu da tam yanaşmadakı sözlər silsiləsindən fərqlənir. Məsələn, *O, həmişə yığıncaqlardan qaçır* cümləsində yanaşma əlaqəsi saxlayan *həmişə* və *qaçır* sözləri arasında *yığıncaqlardan* sözü daxil olmuşdur. *Yığıncaqlardan* sözü isə *qaçır* sözü ilə yanaşma deyil, idarə əlaqəsindədir, daha doğrusu, *yığıncaqlardan* sözü *qaçır* sözü ilə idarə olunaraq *yığıncaqlardan qaçır* sözü kimi, idarə əlaqəli birləşmə əmələ gətirmişdir. Belə bir xüsusiyyəti tam yanaşma əlaqəsində görmək olmur.

Tam olmayan yanaşma əlaqəli sözlər bir-birinin yanında da işləyə bilər.

Filmlərdə yanaşı işlənmiş sözlərə diqqət edək.

“Dursun: – Nə danışırısan, mən də stansiyadanam, dayan görüm! Stansiyanın harasında, qəsəbədə? Hə, Rəfiqə əvvəl elə hesab elədi ki, yenə gələn Həsəndir, sonra gördü ki, avtomobildən düşən öz əridir”. [“Arxada qalmış gələcək”]

“Mirzə Fətəli: – Mənim qəlbim elə atəşli qəlblərdəndir ki, nə sevincini, nə kədərini gizlədə bilər. Bəs siz özünüz izdivac məsələsinin tez bitirilməsinə tələsirdiniz, indi nə oldu”.

[“Sabahın elçisi”]

“II əsgər: – Nə var ki, on dəqiqəlik işdir.

I əsgər: – Hə, düz deyir. Qayışuvu aç, göstər ona, bəlkə gözü qorxdu, dili açıldı. Eh, şair yaxşı deyir ki, “*bu çərxi-fələk tərsinə dövrən edir indi*”.

[“Sarı gəlin”]

Filmlərdən misal gətirdiyimiz sözlər yanaşı işlənmiş olsa da, yenə onların əlaqəsi tam yanaşma deyildir. İstənilən vaxt belə sözlər arasına başqa sözlər və söz qrupları əlavə etmək olar.

Kino dilində yanaşma əlaqəsinin həddləri çox genişdir. Burada yanaşma əlaqəsi müxtəlif nitq hissələrindən olan sözlər arasında özünü göstərir. Bunları nəzərə alaraq, müxtəlif sözlər

arasındakı yanaşma əlaqəsini və həmin əlaqə prosesində yaranan birləşmələri aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar.

“İsmi ismə yanaşması. İsmi ismə yanaşması bir neçə şəkildə olur. bunlardan biri atributiv isimlərin heç bir vasitə olmadan başqa isimlərlə yan-yanə gələrək onlarla yanaşma əlaqəsində olmasıdır. Burada yanaşan isim daha çox sifətə bənzəyir, lakin sifət olmur”. [5, s.72]

“Xalid: – Gördünüz ki, Çinarə məni görüb *dəri döşlüyünü* açıb bir tərəfə atdı. Odur ki, uşaqlar məni yaxın buraxmırlar. Heç məni öz adımla da çağırırlar”.

[“Dərs”]

“Sahib: – Ay ana, vallah *Qərib dəli* olub, məni yoldan qaytardı ki, yığışib gedirik.

Tükəz xala: – Hara, a bala?”

[“Qərib cinlər diyarında”].

İsmlərin belə yanaşması sintaktik cəhətdən təyinlə təyin olunan arasındakı əlaqə kimi meydana çıxır və birinci növ təyini söz birləşmələri deyilən birləşmələr əmələ gətirir.

Dilimizdəki substantiv isimlər də yanaşma əlaqəsində iştirak edib başqa isimlərə yanaşaraq onlarla yanaşma əlaqəsi saxlayır. Bu xüsusiyyəti, əsasən ikinci növ təyini söz birləşmələri şəklində əlaqələnmiş sözlərin münasibətində görmək olur. İkinci növ təyini söz birləşmələrində birinci tərəf ikinci tərəfə yanaşır. Bu vaxt yuxarıdakından fərqli olaraq, isim atributivləşmir və tam isim kimi çıxış edir.

Qoşmaların köməyi ilə də isimlər isimlərə yanaşa bilər. Burada qoşma yanaşma əlaqəsində olan isimlər arasına daxil olur. Məsələn, *Nəbi kimi adam* (“Qaçaq Nəbi” bədii film) birləşməsində *Nəbi* sözü ilə *adam* sözü arasında yanaşma əlaqəsi vardır, lakin burada isimlər bilavasitə deyil, qoşma vasitəsi ilə yanaşmışdır. Əgər həmin birləşmədəki *kimi* qoşmasını atsaq, *Nəbi adam kimi* əlaqəsiz sözlər qalacaqdır. Belə əlaqəli birləşmələri *tək (təki)* qoşması ilə də əmələ gətirmək olur: *Nəbi təki adam*. Kino dilində, eləcə də ümumxalq danışq dilində belə birləşmələr çox işlənir.

“Həkim: – Əsəbləriniz, zati aliləri, yaman pozulub. *Bu gün gərək onu başa salım ki, Nakaşidze kimi adam az-az tapılar.*

Nakaşidze: – Pozular da, o quldurun əlindən rahatlığımız yoxdur”.

[“Qaçaq Nəbi”]

“Tapdıq: – Hə, onu deyirəm də, *çaxmaq kimi ayaqdadır* sənin fikirlərin. İndi də yapışib yaxamdan ki, oğrunu tutmalısız, vəssalam. Filan qədər də borcum var ona”.

[“Kapitanın xəzinəsi”]

“Leyla: – Yox, bacarmaram, *Eldar təki insanı haradan tapacaqsan?* İstəmirəm. Mənə görə öz ata-ananı aldatma. Düzünü de, bu pulları hardan tapmışan?”

[“Məhkumların cənnəti”]

Nakaşidze kimi adam çaxmaq kimi ayaqdadır, Eldar təki insan birləşmələrindəki *Nakaşidze və adam, çaxmaq və ayaqdadır, Eldar və insan* sözləri *kimi, təki* qoşmalarının köməyi ilə əlaqələnmiş və yanaşma əlaqəli birləşmələr yaratmışdır. Belə birləşmələrdə qoşma tabe sözə qoşulur və onunla birlikdə digər tabe sözə yanaşır. Çox vaxt bu birləşmələrin tərəfləri bir-birindən ayrılır və cümlədə mürəkkəb bir üzv kimi çıxış edir. Məsələn, *Bu gün gərək onu başa salam ki, Nakaşidze kimi adam az-az tapılar* cümləsindəki *Nakaşidze kimi adam* birləşməsi birləşmə şəklində mürəkkəb mübtəda kimi çıxış edir. Buna görə də cümlə üzvləri arasındakı əlaqələri göstərəkən belə birləşmələrin öz tərəfləri arasındakı əlaqə gizli qalır, ona nəzər yetirilmir.

Sifətin ismə yanaşması. “Bir sıra başqa dillərdə ismin əvvəlinə gələn sifətlər isimlə uyğunlaşır, ismin halına, kəmiyyətinə və cinsinə görə xüsusi sifət şəkilçiləri qəbul edir və ismin dəyişməsi ilə dəyişməli olur. Bu da sifətin aid olduğu isimlə uzlaşması deməkdir”. [2, s.17] Azərbaycan dilində isə belə xüsusiyyət yoxdur. Burada ismin əvvəlində işlənən sifət tam donuq hala düşür. İsmə yanaşmaq sifətin əsas vəzifəsi olduğundan belə birləşmələrdə sifətlər öz xüsusiyyətlərini olduğu kimi saxlayır və tam sifət kimi çıxış edir.

“Birinci arvad: – Görüblər ki, qayaların altında oğlanla qız marça-murç öpüşürlər.

Üçüncü arvad: – Vay, ətin tökülsün!

Birinci arvad: Mənim nöşün, az... Onların əti tökülsün də... *Əlabbas gənc və fəqir oğlandır*”. [“Yuxu”]

“Abbas: – Sən mənim qəbir evinə qədər birinci və axıncı arvadımsan!... Oğlanlara deyirəm ki, bizim bacarığımız yoxdursa, talantlı gənclər tapın... *Qara qaşlar, qara gözlər, al dodaqlar, qızarmış yanaqlar*, görürsünüz, nə qədər gözəl görünür?”

Vəfa: – Bəs qəbir evindən sonra?..”

[“Qırmızı bağ”]

Kino dilində ismin ismə yanaşmasına nisbətən sifətin ismə yanaşması bir qədər zəifdir. İsmə əvvəlinə onunla yanaşma əlaqəsində olan həm isim, həm də sifət artırıqda bunu aydınca görmək olur. Sifətin ismə yanaşması ismin ismə yanaşmasına nisbətən çox zəif inkişaf etmişdir. Kino dilində bütün isimləri bir-biri ilə yanaşdırmaq və ya onları bilavasitə yanaşdırmaq mümkün deyildir, lakin bütün sifətləri isimlərə yanaşdırmaq olar.

“*Sifətlərin isimlərə yanaşması və bu əsasda yaranan birləşmələr müəyyən əşya və varlıqların xüsusiyyətlərini təsvir edərkən, onları daxili və xarici cəhətlərdən səciyyələndirərkən daha çox işlənilir*”. [3, s.41]

Kinofilmlərdən misallar:

“Qəmər Banu: – Soyumuzun Mahmud kimi bir saflığa dayanması sənə qürur verməli, Ziyad Əfəndi. Amma bilin ki, bəzi xan dediklərimiz *xain, zalım, paxıl* xislətli olurlar”.

[“Mahmud ilə Məryəm”]

“Buta: – Bəs külək niyə əsir?”

Qoca: Allah istəyəndə ki, külək olsun, o zaman o, bax belə üfürür. Buta *gözəl, girdəşifət gənc* bir qızdı. Şərqli qızlara məxsus *qara, dərin, atəşli gözləri*, qələmə çəkilməmiş kimi *qara qaşları, incə dodaqları* var”.

[“Buta”]

Yuxarıda dediyimiz formaların hamısında sifət ismə yanaşarkən birinci növ təyini söz birləşməsi deyilən birləşmə əmələ gətirir və sifət öz təyinlik xüsusiyyətini tamamilə mühafizə edir. Lakin sifətin substantivləşərək ismə yanaşmasına da rast gəlmək olur.

Sayın ismə yanaşması. “Saylar da sifətlər kimi isimlərin əvvəlində heç bir dəyişikliyə uğramır və isimlərin növ və xüsusiyyəti onlara təsir etmir. Bu vəziyyətdə saylar heç bir formal əlamət-şəkilçi qəbul etmir, buna görə də saylarla onların əlaqədə olduğu isimlər arasında yanaşma əlaqəsi olur”. [5, s.81]

“Sədr: – Bir də ki ev yazıq neyləsin?! Çobav adamdı, səhərdən axşamacan çöldə-yamacda, qışı qışlaqda, yayı yaylaqda *bir küliüngə* qarşı *on küliüng* vurur. Ev də ki, qalır başlı-başına, baxanı yox, zadı yox”.

[“Babamın babasının babası”]

“Həkim: – Bağışlayın, zati-aliləri *bir il* belə keçdi. *İkinci il* də elə. Məncə kəndlilərlə adam kimi rəftar olunarsa, heç kim qabırğasını güllə qabağına verməz”.

[“Qaçaq Nəbi”]

“Qorxmaz: – Səndən soruşuram, xahiş elədin?”

Tapdıq: – Hə, xahiş elədim.

Birinci xahişdə heç nə etmədi. *Çox yalvarışların, çox sözlərin* onunçun bir əhəmiyyəti olmadı.

Qorxmaz: – Onda mən nə deyirəmsə, elə də elə”.

[“Kapitanın xəzinəsi”]

Qeyd etdiyimiz sözlər öz-özlüklərində isimlərə yanaşa bilməz, onların əksəriyyəti saylısız öz əhəmiyyətini itirir. Buna görədir ki, onlar sayla isimlər arasına daxil olarkən oradakı yanaşma əlaqəsinə mane ola bilmir, əksinə, özləri də həmin şəraitə uyğun mövqə tuturlar.

Kino dilində sayların isimlərə yanaşma qüvvəsinə gəldikdə, qeyd edilməlidir ki, sayların isimlərə yanaşması həm isimlərin isimlərə, həm də sifətlərin isimlərə yanaşmasından zəifdir. Daha doğrusu, onların yanaşma sırası belədir: say–sifət–isim–isim.

“*İdarə əlaqəsindən danışılarkən qeyd edilmişdi ki, saylar idarə olunarkən substantivləşir. Bundan fərqli olaraq, saylar yanaşarkən heç bir yeni xüsusiyyət kəsb etmir, öz saylıq xüsusiyyətlərini tamamilə saxlayırlar*”. [2, s.23] Buradan da belə bir nəticə çıxır ki, yanaşma

sayların əsas xüsusiyyətlərindəndir. Yalnız *beş arzusu, iki qorxusu* kimi birləşmələrdə saylar substantivləşərək müəyyən qiymət dərəcəsi adını bildirir və yenə də isimlərə yanaşır.

Əvəzliyin ismə yanaşması. “*Əvəzlilər də isimlərlə yanaşma əlaqəsində ola bilir. Lakin sifət və saylardan fərqli olaraq, əvəzlilərin bütün növlərini isimlərə yanaşdırmaq mümkün deyildir*”. [3, s.58] Məsələn, şəxs əvəzliləri ismin əvvəlində gəlib onunla yanaşma əlaqəsi saxlaya bilmir. Bu da ondan irəli gəlir ki, çəxs əvəzliləri cümlədə təyin kimi çıxış etmir. İşarə və təyini əvəzlilər isə, demək olar ki, əksər hallarda isimlərə yanaşır və yanaşma əlaqəli birləşmələr yaradır.

“Eldar: – Moskvadakı evimi satıram.

Leyla: – *Bu evi satmağın düzgün deyil.*

Eldar: – *Bu işi görməyim düzdür, düz deyil, bunun əhəmiyyəti yoxdur*”.

[“Məhkumların cənnəti”]

“Üçüncü arvad: – Aaz, *belə iş* olmaz. Mən də onları deyirəm də...”

İkinci arvad: – Kişinin ürəyi davam gətirməyib, əmr eləyib ki, vur bunları...”

[“Yuxu”]

“Orxan: – Vəfa, mənim otağım hansıdır? Yuxarıda. *Həmin yüksəklikdə*...”

[“Qırmızı bağ”]

“Ziyad xan: – Bu taxt hamını yeyər bitirər xanım. Mahmud kimi bir kişini görəndə soyumuzu davam etdirərmə? Ona görə də mən öz *idealımdan, öz eşqimdən, öz taleyimdən, öz tanrımdan* intiqam almalı idim”.

[“Mahmud ilə Məryəm”]

Kino dilində sual əvəzlilərinin də bəziləri isimlərə yanaşır. Məsələn, *hansı kitab, necə şəhər, necə tələbə* birləşmələrində *hansı, necə* və *neçə* sözləri sual əvəzliləri olub *kitab, şəhər* və *tələbə* isimlərinə yanaşmışdır. Bu da ondan irəli gəlir ki, həmin sual əvəzliləri isimlərə yanaşan isimləri, sifətləri, sayları əvəz edir və əvəz etdikləri sözlərin xüsusiyyətlərinə malik olur. Əvəz etdikləri sözlər digər sözlərə yanaşdıqlarına görə həmin əvəzlilər də eyni əlaqə münasibəti saxlamağa məcburdur.

Əvəzliyin ismə yanaşması həm ismin, həm də sifətin ismə yanaşmasından zəifdir. Məsələn, *bu qızıl qaşığı, həmin gözəl qız, həmin gözəl qızıl qaşığı*. Əvəzlilərin ismə yanaşması sayın ismə yanaşmasından da zəifdir.

“Feili sifətin ismə yanaşması. Adından göründüyü kimi, bu sözlər sifətlərə doğru meyl edir və sifətlər kimi bunlar da isimlərin əvvəlinə gəlib onlarla yanaşma əlaqəsi saxlaya bilir”. [5, 98]

“Müxbir: – Necə yanı baxanı yoxdur.

Sədr: – Tək deyəndə ki, vallah *yanmış xarabalıq* oradan yaxşıdır... Özü də tək kimi bir şeydi. Bir özüdü, bir də Tapdıq”.

[“Babamın babasının babası”]

“Qorxmaz: – Kapitan, qarızonda torpaq görünür?

Rüstəm kişi: – Eey, şair demişkən *o duyan könuələr, düşünən başlar* torpaq görə bilməz.

Qorxmaz: – Yox. Hələ ki, ucsuz-bucaqsız okean görürəm.

[“Kapitanın xəzinəsi”]

“Feili sifətlər öz ətraflarına söz yığaraq tərkib təşkil edəndə də ismə yanaşma bilir, bu halda bəzən tərkib bütünlüklə ismi təyin etsə də, yanaşma əlaqəsi tərkibin bir sözü ilə feili sifətlə onun aid olduğu isim arasında gedir”. [2, s.40]

“Abbas: – Sənin üçün almışam. Dəftər-kitabını gətir, yığaq içinə.

Orxan: – Görürsən də, *bir tərəfdən otaqdakı bülbüllərin nəğmələri, o biri tərəfdən meşədə axan bulaqların səsi və gərdaşın çöməldiyi Tahirə böyük bir ləzzət verirdi. Avqust ayı aralığa gəldi, hava soyuqlaşdı. Şəhərə gələn qonaqlar gündən-günə azaldı*”.

[“Qırmızı bağ”]

“Qoca: – Bax, onda külək olur, huşum, diqqətim qalır orada...”

Buta: – Mən uçmaq istəyirəm, *göydən enmiş quşlar tək, şəhərdən qayıtmış təyyarə tək*”.

[“Buta”]

Göstərilmiş misallardakı *meşədə axan, şəhərə gələn, səfərdən qayıtmış* feili sifət tərkibləri *bulaqlar, qonaqlar və təyyarələr* sözlərinə aid olub, onları müəyyənləşdirməyə xidmət edir. Lakin burada bu yanaşma əlaqəsi *axan* sözü ilə *bulaqlar* sözü arasında, *gələn* sözü ilə *qonaqlar* sözü arasında, *qayıtmış* sözü ilə *təyyarələr* sözü arasındadır. Tərkibin daxilindəki *meşədə, şəhərə, səfərdən* sözlərinə gəlincə, bunlarda *bulaqlar, qonaqlar, təyyarələr* sözləri arasında məna əlaqəsi olsa da, onlar arasında heç bir qrammatik əlaqə yoxdur. “Feili sifətlər istər təklikdə, istərsə də tərkib şəklində ismi təyin etsin, isimlə əlaqə cəhətindən heç bir fərqi yoxdur, hər iki halda ismə yanaşan feili sifət özüdür”. [2, s.48]

Məsdərin ismə yanaşması. Müasir Azərbaycan dilində məsdərin ismə yanaşmasına çox rast gəlmək olmur. “*Məsdərin ismə yanaşması substantiv isimlərin ismə yanaşması kimidir. Daha doğrusu, substantiv isimlər ikinci növ təyini söz birləşmələrinin birinci tərəfi kimi çıxış edərkən ikinci tərəflərə yanaşdıqları kimi, məsdərlər də bəzən ikinci növ təyini söz birləşməsinin birinci tərəfi kimi çıxış edir və bu vaxt o, birləşmənin ikinci tərəfi olan ismə yanaşmış olur*”. [5, 101]

“Qubernator: – Görürəm, Arkadi Semyonoviç, narodnayavolyaçılara rəğbətdən hələ də əl çəkməyibsən. *İş yerində çap elədiyən intibahnamələri kənara çıxarmaq məqsədilə bu tədbirləri uydurmuşdun*”.

[“Qaçaq Nəbi”]

Sədr: – Tapdıq kimin nəvəsi?..

Müxbir: – Nəvə deyəndə ki, vallah elə nəvə kimi bir şeydi də....

Sədr: – *Fikirləşdikcə, yaxın qohumdan evlənmək məsələsi, getdikcə həkimlər də deyir ki, yaxın qohumdan evlənmək nəslə korlaya bilər. Kənddə bir qədər də Tapdıq kişinin başlı-gözlü yoxa çıxmaq xəbəri gəzdi*”.

[“Babamın babasının babası”]

Filmlərdən göstərdiyimiz cümlələrdəki *çıxarmaq məqsədi, evlənmək məsələsi, yoxa çıxmaq xəbəri* birləşmələrində olan *çıxarmaq, evlənmək, yoxa çıxmaq* sözləri məqsəd, məsələ və xəbər sözlərinə yanaşaraq onlara tabe olmuşdur.

Nəticə: Son olaraq bildirmək olar ki, ayrı-ayrı sözlərin ismə yanaşması əksər hallarda tam şəkildə olur. Buna görə də yuxarıda verilmiş bütün nümunələr, misallar tam yanaşma əlaqəsi əsasında olan birləşmələrdən ibarətdir. Lakin tam yanaşma əlaqəsinin əhatə dairəsi, işlənmə yerləri bununla bitmir. Yalnız isim deyil, başqa nitq hissələri də tam yanaşma əlaqəsinin tabe edən tərəfi kimi çıxış edə bilər. İsimlərdən sonra bu cəhətdən diqqəti cəlb edən sifətdir. Sifətlər tam yanaşma əlaqəsində tabe edən söz olaraq, əsasən zərflərlə əlaqəyə girir. Zərflər əlamətin əlamətini bildirmək xüsusiyyətinə də malikdir. Tam yanaşma əlaqəsində sayın saya yanaşması da maraqlıdır. Belə bir xüsusiyyət özünü ən çox mürəkkəb saylarda göstərir. Xüsusən mürəkkəb saylarda təkliklər yüzliklərə, onluqlar və yüzliklər minliklərə, yenə də onluqlar və yüzliklər milyonluğa yanaşır. Azərbaycan dilində ayrı-ayrı sözlərin feillərə yanaşması da çox inkişaf etmişdir. Feillərlə ən çox yanaşma əlaqəsi saxlayan zərflərdir. Zərflərin bəzi növləri, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, dəyişə, hallana bildiyindən feillər tərəfindən idarə olunur. Zərflərlə feillər arasında bəzən tam yanaşma əlaqəsi özünü göstərsə də, əsasən onlar arasında tam olmayan yanaşma əlaqəsi olur. Azərbaycan dilində, əsasən təzi-hərəkət, kəmiyyət və zaman zərfləri ilə feillər arasında yanaşma əlaqəsi olur, lakin bəzən yer zərfləri də hallanmadıqları vaxt feillərə yanaşma bilər.

Feili bağlamalar da aid olduqları feillərlə yanaşma əlaqəsi saxlayır. Bu da feili bağlamanın dəyişməzliyindən doğan bir xüsusiyyətdir. Feili bağlama cümlənin harasında gəlicə-gəlsin, hansı mənada çıxış edirsə-etsin, onunla əsas feil arasında yanaşma əlaqəsi olur.

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.Виноградов В.В. Из истории изучения русского синтаксиса. Москва. 1962. с. 172.
- 2.Kazımov Q.Ş. Müasir Azərbaycan dili (Sintaksis). Bakı, “Təhsil” nəşriyyatı. 2007. s. 15.
- 3.Abdullayev Ə, Seyidov Y, Həsənov A. Azərbaycan dili (Sintaksis). Bakı, “Şərq-Qərb” nəşriyyatı. 2002. s. 32.

4. Həbibbəyov Ə. "Azərbaycan dilində yanaşma əlaqəsi haqqında monoqrafiya və monoqrafiya tədqiqat materiallarının tarixi haqqında" Bakı. 1982. APU nəşriyyatı. s.52.

5. Əliyev Ə. Azərbaycan dilində sintaktik əlaqələr. Bakı. "Maarif" nəşriyyatı. 1989. s.72.

Bədii filmlər

1. "Üzeyir ömrü". 1983.
2. "Qərib cinlər diyarında". 1977.
3. "Dərs". 2015.
4. "Arxada qalmış gələcək". 2005.
5. "Sabahın elçisi". 2010.
6. "Sarı gəlin". 1998.
7. "Yalan". 2006.
8. "Qaçaq Nəbi". 1980.
9. "Kapitanın xəzinəsi". 2013.
10. "Məhkumların cənnəti". 2012.
11. "Yuxu". 2001.
12. "Qırmızı bağ". 2012.
13. "Mahmud ilə Məryəm". 2011.
14. "Buta". 2004.
15. "Babamın babasının babası". 1979.

Физули Мустафаев

О взаимосвязи подхода на языке кино

Резюме

Статья посвящена соотношению подходов в языке кино. Формальные грамматические средства не используются для установления этого подхода. Согласно приведенному в статье пояснению, между словами, образующими придаточные предложения, упоминаются только три типа связей. У двух из них есть формальный знак, а у одного такого знака нет. В статье отмечается, что подчиненная сторона соединений, образованных на основе отношения подхода, обозначается как добавочное слово. Оказывается, в языке кино сначала идет приближающееся слово, а потом - приближающееся. Согласно исследованию, в подходе наблюдается, что слова плана очень далеки друг от друга, и каждое второе слово следует за ними.

В статье рассматриваются два типа подхода к коммуникации. Полный подход, неполный подход. На языке кино слова, которые имеют законченный подход, также имеют особенности и различия с точки зрения подхода. В разделе о неполном подходе высказывается иное мнение. В статье показано, что в соседнее слово входят разные слова, и между ними могут быть разные слова. Эти слова относятся не к другой стороне подхода, а к другой. Из статьи видно, что границы подхода на языке кино очень широки. Здесь проявляется сближение между словами из разных частей речи. При создании статьи использовано достаточное количество научных и художественных работ, монографий и фильмов.

Ключевые слова: *связь, подчинение, языкознание, слово, примирение, управление, грамматическое сочетание.*

Fizuli Mustafayev

Approach in the language of cinema

Summary

The article is devoted to the correlation of approaches in the language of cinema. No formal grammar is used to establish this approach. According to the explanation given in the article, only three types of connections are mentioned between the words forming the subordinate clauses. Two of them have a formal mark, and one has no such mark.

The article notes that the subordinate side of the connections formed on the basis of the approach relation is denoted as an additional word. It turns out that in the language of cinema, first comes the approaching word, and then the approached one. According to the study, in the approach to approach, it is observed that the words of the plan are very far from each other, and every second word follows them. The article discusses two types of communication approaches. Complete approach, incomplete approach. In the language of cinema, words that have a complete approach also have characteristics and differences in terms of approach. The section on the incomplete approach expresses a different opinion. The article shows that the adjacent word includes different words, and there may be different words between them. These words do not refer to the other side of the approach, but to the other. It can be seen from the article that the boundaries of the approach in the language of cinema are very wide. Here, the convergence between words from different parts of speech is manifested. When creating the article, a sufficient number of scientific and artistic works, monographs and films were used.

Key words: *communication, subordination, linguistics, word, reconciliation, management, grammatical combination.*

Çapa tövsiyə edən: *AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu*

Rəyçilər: *professor N.Seyidəliyev
dosent S.Novruzova*